



## HAYEK'İN SOSYAL VE SİYASAL TEORİSİ

Mehmet AKINCI, Yrd. Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, makinci76@gmail.com

**ÖZET:** Bu çalışmanın temel amacı F.A. Hayek'in sosyal ve siyasal teorisini incelemektir. Bu kapsamda öncelikle Hayek'in epistemolojisi üzerinde durulmuştur. Zira onun sosyal ve siyasal teorisini anlamamızın nirengi noktası kurucu rasyonalizme karşı tutumudur. İkinci olarak sosyal teorisinin özü olan kendiliğinden doğan düzen fikri konusuna değinilmiştir. Sosyal teorisinin ana merkezini işgal eden kendiliğinden doğan düzen ile Hayek, Hume, Smith, Menger geleneğini izlemiştir. Hayek kendiliğinden doğan düzen ile bireylerin özgür yönlendirilmeyen eylemlerinin nasıl öngörülemez ve istikrarlı yapılar üretebileceğini göstermeye çalışmıştır. Kendiliğinden doğan düzen fikri bir bakıma kurucu rasyonalizmin de reddi anlamına gelmektedir. Çalışmada onun epistemolojisi ve kendinden doğan düzen fikri ile bağlantılı olan adalet teorilerine bakışına değinildikten sonra siyasal teorisine değinilmiştir. Hayek siyasal teorisinde çoğunluğun yönetiminin adil, meşru ve iyi olacağı fikrini çürütürerek yönetimin her ne şekilde olursa olsun onu önceleyen kurallara bağlı olmasını vurgulamıştır.

**Anahtar Kelimeler:** F.A. Hayek, Kurucu Rasyonalizm, Piyasa Ekonomisi, Kendiliğinden Doğan Düzen

### SOCIAL AND POLITICAL THEORY OF HAYEK

**ABSTRACT:** Main purpose of this study is to examine the social and political theory of F.A. Hayek. In this context firstly Hayek's epistemology was asserted. This is because his social and political theory's triangulation point its opposite attitude towards the constructive rationalism. Secondly the spontaneous order idea which is the core of his social theory was mentioned. With his spontaneous order that is the center of his social theory, Hayek followed Hume, Smith and Menger's tradition. With spontaneous order Hayek tried to prove that how individuals independently undirected actions are unpredictable and can build stable constructs. Spontaneous order idea somewhat means the disclaimer of constructive rationalism. In the study after mentioning to his opinions on justice theories related to his epistemology and spontaneous order idea, his political theory was examined. In his political theory Hayek disproved the idea that the government of majority is equitable, legitimate and better, and stressed that governance has to attach to the rules which anyhow gives priority to governance.

**Key Words:** F.A Hayek, Constructive Rationalism, Market Economy, Spontaneous Order

### GİRİŞ

F.A. Hayek'in<sup>1</sup> (1899-1992) 20. yüzyılın en ünlü düşünürü olduğunu öne süremeyiz. Hatta ortalama aydın muhterinde tanınma derecesi açısından Hayek'in ilk çırpıda akla geliverecek birkaç düşünür arasında yer aldığını

<sup>1</sup> Friedrich August von Hayek, köken itibarıyla, Çek asıllı bir Avusturyalıdır. 1899'da Viyana'da mensuplarının çoğu bilim adamı olan ve bilim adamı yetiştirme geleneğine sahip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Hayek öğrenimini iktisat ve hukuk doktorası yaparak Viyana Üniversitesinde tamamlamıştır. Daha sonra eğitimcilik mesleğine başlamış, hem de bazı resmi görevler üstlenmiştir. 1931' de bir dizi konferans için İngiltere'ye gitmiş ve konferansların tamamlanmasının ardından kendisine yapılan teklifi kabul ederek London School of Economics' de iktisat ve istatistik profesörü olarak çalışmaya başlamıştır. Önemli eserlerinin başında 1944'te yayımladığı "The Road To Serfdom" ( Kölelik Yolu) adlı eseri gelir. Kölelik Yolu'nun tezi, devlet müdahalesinin bir kere başladı mı, hem alan hem tür olarak artmasının gerekeceği, bunun iç dinamik kazanan bir sürece dönüşeceği, sonunda özgürlüğün muhafaza edilemeyeceği planlı toplumun, kumanda ekonomisinin, bir başka deyişle totalitarizmin doğabileceğidir. Düşünürün bir diğer eseri *The Constitution of Liberty*'dir (Özgürlüğün Temel Yapısı). Filozof bu kitapta özgürlüğün tanımı ve mahiyeti üzerinde durmakta ve özgürlükle bağdaşır –bağdaşmaz hukuki, iktisadi ve siyasi yapıların neler olabileceğini hem felsefi-teorik hem de empirik temellerde tartışmaktadır. İktisat yazılarını bir tarafa bırakırsak, Hayek'in 1970'lerdeki en önemli eseri, üç ciltlik *Law, Legislation and Liberty* (Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük)'dir. Düşünür sırasıyla 1973, 1976, 1979'da yayımlanan bu üç ciltlik klasiğin ilk cildinde *Rules And Order* (Kurallar ve Düzen) hem hukuk kurallarını (kanunları) hem adil davranış kurallarını kapsayacak biçimde kurallarla belirli ilişki içerisinde olan düzenlerle meşgul olmaktadır. İkinci cildin başlığı da, bu başlığın yaptığı çağrışım da ilginçtir. *The Mirage of Social Justice* (Sosyal Adalet Serabı). Hemen anlaşılacağı üzere bu cildin konusu adalettir ve düşünürün niyeti, kendisinin de açıkladığı gibi sosyal adalet kavramını didik didik ederek kullanılmaz ya da



veya alacağını da söyleyemeyiz. Mesala, Herbert Marcuse, Jean Paul Sarte, Bernard Russel, daha yenilerden John Rawls, Robert Nozick, Michel Foucault, Jürgen Habermas gibi düşünürlerin sadece isim bakımından da olsa Hayek'ten daha fazla tanındığına, bilindiğine şüphe yoktur ( Yayla, 2000a:1).

Yeterince tanınmamış olması Hayek'in fikirlerinin daha az etkili olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine 20. yüzyılın en etkili düşünürlerinden biri olan Hayek'in sosyal siyasal düşüncesi batıda ilgi odağı olmaya devam etmektedir (Demirel, 1997: 112). Hayek'in önemi yalnızca, klasik liberalizmi çağımıza uygun bir ifadeyle sokmasının yanı sıra sosyal teorisinin, bilgi birikiminin neredeyse sınırsız olduğu çağımızda, disiplinler arası bir yaklaşımın yetkin bir ifadesini oluşturmasından ileri gelmektedir.

Bu çalışma Hayek'in sosyal ve siyasal teorisini anlamak adına öncelikle bilim felsefesi alanındaki tartışmalarla başlamış, daha sonra Hayek'in adalet teorisi üzerinde durulmuştur. Son olarak demokrasi anlayışı üzerinde durularak siyasal teorisi anlatılmaya çalışılmıştır. Bilim felsefesi alanındaki tartışmalarda kurucu rasyonalist yaklaşıma getirdiği eleştirilerin onun sosyal ve siyasal teorisini ve özellikle de liberal teorideki yerini anlamamızın nirengi noktası olduğu görülmüştür. Zira onun fikirlerinde önemi bir yer işgal eden adalet yaklaşımı ve siyasal teorisinin temelindeki demokrasi yaklaşımı kurucu rasyonalizme bakış açısı ve ona getirdiği eleştirilerle oldukça iç içedir. Çalışmada Hayek'in epistemolojisinden başlayarak sosyal ve siyasal teorisi üzerinde durulacaktır.

### HAYEK'İN EPİSTEMOLOJİSİ

Hayek'in bütün düşünce sistemini, akıl ve bilginin odağını teşkil ettiği dairevi bir eksen üzerinde ele alabiliriz. Hayek hemen hemen her eserinde baskın rasyonalizm anlayışını ve ona dayanan metodolojik yaklaşımları eleştirmektedir. Bu açıdan Hume ile Hayek arasındaki benzerlik dikkatten kaçmayacak ölçüde açık ve büyüktür. Nitekim Hume da yaşadığı dönemde fikir çevrelerinde ağırlığı ve hakimiyeti bulunan rasyonalizm anlayışını yıkmıştır (Yayla, 2000a: 59).

Hume, dönemindeki yaygın kanaatlerin aksine insan aklının sınırlılığını bilgi teorisinin merkezine yerleştirmiştir. Olgular hakkında bilmek istediğimiz şeylerin ancak deneyim ve gözlem ile tespit edilebileceğini söylemektedir (Yayla, 2000b: 47). Klasik çağdan beri batılı filozoflar insanlarda istek ve tutkunun (passion) akla (reason) tabi olduğunu düşünerek insanların amaç ve eylemlerinin belirlenmesinde akla üstünlük tanımıştır. Hume'nin teorisi ise aksi yöndedir. Hume değer yargılarının oluşturulmasının zihnin faaliyet alanının dışında olduğu düşünmektedir. Ona göre değer yargılarının oluşturulması başka bir yerden, istek ve tutkuların kaynaklanmaktadır. Böylece düşünür bilgi teorisine uyumlu bir moral teori geliştirerek rasyonalist ve empirisist olmayan bir toplum teorisi oluşturma yolunda bir adım daha atmakta ve anti-rasyonalist liberalizm geleneğinin kurucusu olmaktadır. Hayek kendisini de bu düşünce geleneği içerisinde görmektedir ( Yayla, 2000b: 51).

Tabiatıyla aklı farklı açıdan gören yaklaşımların sosyal teorileri de farklı olacaktır. Eğer insan aklının, değer yargılarını belirleme, iyinin ve kötünün ne olduğunu tespit etme gücü varsa buradan varılacak yer, insanlığa yararlı bütün beşeri kurumların aydınlanmış aklın bilinçli ve istekli çabalarıyla kurulabileceğidir. Francis Bacon, Thomas

---

kullanımın utanmasını gerekecek bir hale getirmektedir. Üçüncü cilt, *The Political Order of A Free People* (Özgür Bir Toplumun Siyasal Düzeni), Hayek'in siyaset teorisinin en son ifadesidir. Filozof bu kitapta çağdaş popülist demokrasinin veya yine kendi tabiriyle "sınırsız demokrasi"nin teori ve pratiğinin bir eleştirisini yapmakta, çıkmazlarını ve zararlı yönlerini göstererek bunların önlenmesini sağlayacak bir model geliştirmeye çalışmaktadır. Hayek yalnızca bu eseri yazmakla kalmamış çok sayıda makale ve makalelerin derlemesinden oluşan iki kitap hazırlamıştır. Bunlar *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (Felsefe, Siyaset ve İktisat Çalışmaları) ile *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (Felsefe Siyaset İktisat ve Fikir Tarihinde Yeni Çalışmalar) adlı eserleridir. Bunlarla beraber Hayek aynı devrede güncel sorunlarla, mesela işsizlik ve enflasyonla ilgili kitaplara da imza atmıştır. Enflasyonla meşgul olan ve bu sorunu Keynesyen miras olarak yorumlayan bu eserin adı *A Tiger by the Tail* olup 1974'te yazılmıştır. 1976'da yayımlanan *Denationalisation of Money* her ne kadar ilk bakışta pür iktisat alanında müteala edilmesi gereken bir eser izlenimi bırakıyorsa da aslında düşünürün siyasi teorisine yakından bağlantılıdır. 1988'de W.W. Bartley III'in editörlüğünü yaptığı *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism* (Meşum Kibir: Sosyalizmin Hataları) adlı son eserile sosyalizmin şimdiye kadar yapılmış en ilginç ve çarpıcı analizlerinden birini ortaya koymuştur (Yayla 1992: 48-50).



Hobbes ve özellikle Rene Descartes'in temsil ettiği kartezyen rasyonalizm ekolü bu kanıdadır ve aklın az sayıdaki açık ve kesin öncüllerden tümden gelim yoluyla gerçeğe ulaşabileceğine inanır. Eğer “gerçek”lere akıl yoluyla ulaşılabilirse aklın gücünün sadece bir keşif işlemiyle yetinmesi beklenemez. Bu yararlı “aleti” çalıştırarak, “iyi toplum”un ne olduğu ve nasıl kurulabileceğini bulur. Dolayısıyla akla toplumu inşa etme görevini vererek “kurucu rasyonalizm”e ulaşılmış olunur. Ancak varılan bu noktada ortaya çıkacak toplumun liberal bir toplum olacağı söylenemez veya en azından böyle olacağına emin olamayız (Yayla, 2000b: 51-52).

Hayek'in bilgi teorisinin cevabını bulmaya çalıştığı başlıca sorular, doğal olarak aklın ve bilginin mahiyetinin ne olduğu ve insanların akıllarını kullanmak suretiyle toplumda işlerliği bulunan bütün bilgiye sahip olup olamayacağı ve sahip olduğu bu bilgiyi kullanarak ideal bir sistem kurup kuramayacağıdır. Hayek'e göre insan akli, dış dünyadan gelen uyarılar karşısında tamamen pasif bir organ değildir. Akıl aslında bu uyarıları kendinde mevcut kategorilere göre sınıflandıran bir alettir (Yayla, 1992: 51). Birçok bilgi teorisi “kesinliğin” ve “güvenirliğin” bazı öğelerinin insan zihnini algılaması olarak doğal dünyadaki nesnelere sürekli olarak veya insan zihninin bazı evrensel değişmez ilkelere göre işlediğinden kaynaklandığını ileri sürerken, Hayek buna üçüncü bir olasılık daha ekler. Bu da, zihinsel kategorilerimizin dış dünyayı yorumlarken, dış uyarıcılarda bu kategorileri etkilemekten geri kalmaz. Zihnin sınıflayıcı cihazı dışarıdan gelen uyarıcıları alırken, zihinsel biliş haritası olayların yoğunluk, sayı ve birbirleri ile olan bağlantısı doğrultusunda yeniden yapılanarak uygun konuma geçer. Hayek insan zihnini, gelen uyarıcıları yorumlamada aktif olan sinirsel liflerin oluşturduğu bir elektrik dağıtım tablosuna benzetir. Zihnimizin sınıflayıcı aygıtı, itkiler ve duyu organlarımız tarafından algılanan deneyimler ışığında yeniden tanımlanarak değişikliğe uğrar. Önce elde edilen deneyimler, gelecek deneyimleri yorumlamak ve sınıflamak için zihnimizdeki sinir liflerimizde kalırlar. Zihinsel kategorilerin oluşturduğu bazı sınır durumları herkes için ortak ve değişmez olmasına karşın Hayek bireysel deneyimlerin biricikliği dolayısıyla bireylerin önemli ölçüde birbirinden farklılık gösterdiğini söyler. Hayek bu yaklaşımıyla, bilişsel süreçlerden kaynaklanan bilginin karakterinin bireysel olarak değişebilir ve dinamik olduğunu kabul etmiş olmaktadır (Connin'den aktaran, Aktaş 2001:20).

Hayek'teki evrim fikri burada açıkça belirmektedir. Çevrenin organizma üzerindeki etkisi çeşitli sonuçlara yol açar. Bunlardan ilki, bu etkilerin organizmacıya bu etkileri işleyerek ileride tekrar çağırarak amacıyla depolanmasıdır. İkincisi ve daha önemlisi organizmanın davranışları amaçlarını ve hayatını sürdürmesini temin edecek bilme mekanizmasının uyarılmasıdır. Özellikle bu sonucunu başaramayan yani çevrenin etkilerine göre yaşamlarını sağlayacak değişiklikleri gerçekleştirme kapasitesine sahip olmayan organizmaların yaşama şansı azalır. İnsan aklına bu açıdan bakınca görürüz ki akıl, eylemi idare eden soyut kurallardan oluşur, bu kuralların her biri muayyen bir eylemler sınıfına hükmederler ve çevrede yeni cevaplar meydana çıkaran tek bir kuralın uygulanmasını icbar etmez, aynı zamanda eylem kurallarında değişikliklere yol açar. Akılda hiçbir sabit anlama kategorisi yoktur; sadece sürekli intibak edici algılama kapasitesi vardır. İnsanın bilgisi geliştiği kadar onun bilme kapasitesi de gelişmektedir. Şu halde insan akli çevreden tamamen bağımsız, onun bütünüyle dışında bir şey değildir (Yayla, 2000a: 62).

Hayek'in bilgi teorisinde insan bilgisinin sınırlılığı üzerinde önemli bir vurgulama vardır. Hayek'e göre insan, toplumunun ayrı ayrı üyelerinin davranışlarını tayin eden muayyen olguların çoğu üzerindeki zorunlu ve giderilmesi mümkün olmayan bilgisizliğe sahiptir. Hayek'in sözünü ettiği herkesin giderilmesi mümkün olmayan bilgisizliği, herhangi biri tarafından bilinen veya bilenecek olan ve o münasebetle toplumun bütün yapısını etkileyen muayyen geçeklerle ilgi bilgisizliktir. Bu beşeri faaliyetler, yapısı sürekli biçimde kendisini bütün olarak hiç kimse tarafından bilinmeyen milyonlarca gerçeğe (olguya) intibak ettirir ve kendisini bu gerçeklere intibak ettirmek suretiyle işler. Bu sürecin öneminin en aşikar olduğu alan ekonomidir ve bu sürecin önemli ilk olarak ekonomi sahasında vurgulanmıştır (Hayek, 1994: 22).

Hayek'e göre bilginin dağılımı ya da parçalılığı, çağdaş toplumun en önemli karakteristiklerinden birisidir. Esasında söz konusu olan, giderilmesi mümkün olmayan bir bilgisizlik durumudur. Çünkü bilgi toplumda parçalı bir biçimde mevcuttur ve toplumun her bir mensubu bunun küçük bir bölümüne sahiptir (Hayek, 1994: 23).

Hayek'e göre toplum halinde yaşıyor olmamız “bilgisiz” bireyin bilgiden mahrum kalmamasını sağlar, birey ne kadar bilgi kullandığını veya kullanabileceğinin farkında olmasa bile, kurallara göre davrandığı ölçüde, alışkanlıklarda geleneklerde ve adil davranış kurallarında içkin bilgiler tarafından yönlendirilir. Bu bilgiler ona rehberlik eder. Gelişkin toplumlarda bireyler genelde sahip olduklarından daha fazla bilgi kullanırlar ve bireysel gelişmenin ve



refahın temelinde de bu yatar. Hayek'e göre ekonomik hayat sosyal hayatın bir parçasıdır, ondan soyutlanarak değil onun yani bireyler arası kural-yönetimli ilişkiler sisteminin içinde anlaşılabilir (Yayla, 2000a: 66).

Hayek'in bilginin sınırları ile ilgili bu ısrarlı vurgusunu sosyalist planlama tartışmaları özelinde yalnızca tarihsel açıdan önemliymiş gibi görmek yanlış olur. Bu vurgunun kolektivizme, tek elden planlamaya karşı geliştirilmiş çok güçlü bir argüman sağladığı açıktır. Fakat bu epistemolojik temel aynı zamanda bir yandan piyasaya da epistemik<sup>2</sup> bir rol verirken diğer yandan da geleneklerin taşıyıcısı olan kurumlar yoluyla kendiliğinden düzene giden evrimin izahına da imkan tanımaktadır (Yılmaz, 2002: 137). Bilginin sınırı adalet ile de ilgilidir ve Hayek'e göre (1994: 22) adaletin mümkün olması, bizim maddi bilginin bu mecburi sınırlığına dayanmaktadır.

Hayek'in epistemolojisinin bir diğer özelliği, onun bilgi anlayışının kural yönetimli (rule governed) olmasıdır. Onun akli tanımlaması ve tasviri hep soyut kurullarla bağlantılıdır. Hayek'e göre, akıl olarak adlandırdığımız şey, esasta bir birleşik olarak belirli eylemleri belirleyen kurullar sistemidir. Bu kurulların çoğu kelimele dökülemez kurullardır. Soyut kurullara uygun davranabilme kapasitesi, bu kurulları dil aracılığıyla ifade etme kapasitesinden daha eski ve daha önemlidir. Hayek'e göre ilgi yalnızca bilinçli eylem ve iletişimde açığa vurulmamakta, aynı zamanda bireylerin ve toplumların geleneklerinde tecessüm etmektedir. Bilginin çoğu zımni bilgidir, yani ne olduğunu bilmek (knowing that) değil, nasıl olduğunu bilmek (knowing how) tarzındaki bilgidir. Nasıl olduğunu bilmek ("know how"un anlamı), keşfetme şansımızın olabileceği fakat itaat etmek için ifade edebilmeye muktedir olmamız gerekmeden kurullara göre davranma kapasitesidir (Yayla 2000a: 63).

Hayek'teki kural yönetimli bilgi anlayışı, davranış kuralları ile benzerlik göstermektedir. Hayek, (1994: 30) bu kurullara, hareket eden bireyler onları (kelimelerle veya açık olarak) telaffuz edilmiş biçimde bilmeksizin, davranış biçiminde riayet edilir diyerek davranış kurallarının sahip olduğu niteliği belirtir.

76

Buraya kadar Hayek'in bilgiye bakışını verdikten sonra Hayek'in kendi adlandırmasıyla ve epistemolojik olarak karşı durduğu "kurucu rasyonalizm" ve yanlışlarından bahsetmek Hayek'in sosyal siyasal teorisini anlamada daha yararlı olacaktır.

#### **Kurucu Rasyonalizm ve Yanılgıları**

Bir düşünürün akla bakışı ve akli insan hayatında yerleştiği yer, hiç kuşkusuz onun sosyal teorisine temel karakteristik özellikleri kazandıracak bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında Hayek'te rasyonalizmin kuvvetli bir eleştirisini buluruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hayek'i B.Mandeville ve Hume gibi anti-rasyonalist bir çizgide olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kavramın "anti-rasyonel" olarak telaffuz edilmesi, anti-rasyonalist olanların akli daha az etkin kullandıkları şeklinde bir yanlış anlamaya neden olabilmektedir. Akla verilen önem konusundaki yaklaşımını Hayek şu şekilde açıklamaktadır:

Kartezyen geleneğin kuruculuk olarak tasvir ettiğimiz taraflarından kısaca rasyonalizm olarak da söz edilir, ve bu bir yanlış anlayışa sebep olmaya mütemayildir. Mesela kurucu rasyonalizmin ilk eleştiricileri hakkında, özellikle Bernard Mandeville ve David Hume hakkında "anti-rasyonalistler" vasıflandırılmasıyla konuşmak adet olmuştur ve bu "anti-rasyonalist"lerin aklın en etkin biçimde kullanılmasıyla, rasyonalistler ünvanını özellikle talep eden filozoflardan çok daha az ilgili oldukları izlenimi yaratmıştır. Halbuki gerçek şudur: sözüm ona anti rasyonalistler ısrar ederler ki, akli mümkün olduğu kadar etkili (faydalı) kılmak, kurucu rasyonalizmin sahip olmadığı bir feraseti, müdrik aklın kudretinin sınırlarını ve farkında olmadığımız süreçlerden sağladığımız yararları kavrama zihni uyanıklığını gerektirir. Nitekim, eğer rasyonalizmle kastedilen akli olabildiğince etkili

<sup>2</sup> Hayek'in bilgi problemine yaklaşımı iki soru etrafında ele alınabilir. İlk bireylerin sahip olduğu bilginin doğasıdır. İkincisi bu bilginin piyasa sistemi yoluyla iletişimi nasıl sağladığıdır. İlk sorunun cevabı yani insanın sahip olduğu bilginin doğasının sınırlı olduğudur. Tek bir akıl ya da merci bu bilgiye sahip olamaz. Bu yüzden iktisadi faaliyetlerin planlanması mümkün değildir. İkinci sorunun cevabı ise; bilginin parçalı ve sınırlı doğası ile yakından ilgilidir. Bu durumda bireylerin bilgilenebilmesi işlemini yerine getirecek mekanizma piyasadır. Fiyat sistemi enformasyon ileten bir mekanizma gibi çalışacaktır. Fiyat sistemi hızla değişen iktisadi bilgiye ayna görevi görmekte bireyin üretici çabalarını yeniden yönlendirmeleri için işaret görevi görmektedir (Yılmaz, 2002: 143).



kılmak ise, ben kendim bir rasyonalistim. Bununla beraber, şayet terim müdrük aklın tek tek her eylemi tayin etmesi anlamına geliyorsa ben rasyonalist değilim (Hayek, 1994: 44).

Bu nedenledir ki Hayek rasyonalizm ve anti rasyonalizm şeklinde bir ayırım yerine kurucu ve evrimci veya Poper'in terimleriyle, saf ve eleştirici rasyonalizm şeklinde bir ayırım yapmaktadır. Kurucu rasyonalizmin bu temel ayırt edici hatası ile birlikte diğer hataları ise şudur: İnsan bilgisinin yapısal sınırlılıklarının farkında olmayan ya da öyleymiş gibi davranan kurucu rasyonalistlerin sahip olduğu bu inanç onları sosyal bilimlerde bazen Türkçe'ye "bilimperestlik" olarak da çevrilebilen "bilimsicilik" (scientism) anlayışına doğru götürmüştür.

Hayek, doğal bilimlerin metodlarının sosyal bilimlere bu sorgusuz sualsiz tatbik teşebbüsünün, kendisinin bilimsicilik olarak adlandırdığı yaklaşımı çok ciddi bir hata olduğunu iddia eder. Bu bir hatadır çünkü sosyal bilimler eşya ile eşya arasındaki değil insanlarla insanlar (ve insanlarla eşya) arasındaki ilişkilerle meşgul olur. İnsanların, toplumları hakkındaki bakış açıları ve onları muayyen tarzda davranmaya sevk eden saikleri göz ardı etmeye kalkıştığımız takdirde, beşeri toplumların oluşum ve işleyişinde önemli olan her şeyi bir kenara bırakmış ve bu nedenle toplum konusundaki çalışmamızı hayli imkansız hale getirmiş oluruz (Butler, 2001: 186).

Hayek'in toplum konusunda çalışanlara ikazı şudur: Toplum konusunda çalışanlar, tahmin etmeye çalıştıklarını anlamada dikkatli olmalıdır ve bilimsel metodun temel prensipleri sosyal bilimlere uygun olabilir, ama yine de sosyal bilimler kendine has önemli belirleyici özelliklere sahiptir. Hayek, sosyal bilimin bu özel niteliği anlaşılmadığı zaman ortaya çıkacak bir çok yanlışlıklara işaret eder (Butler, 2001: 190). Yayla'nın Hayek'le ilgili çalışmasında da (2000a:82), Shenfield'en aktardığı gibi; sosyal bilimsici tavır ve yaklaşımın üç karakteristik metodolojik özelliği dikkat çekmektedir: Objektivizm, kolektivizm ve historizm. Objektivizm sosyal bilimcinin, aynen doğa bilimcilerin üzerinde çalıştıkları fiziksel nesnenin, gezegenin veya hayvanın dışında tutarak onları incelemeye çalışması gibi toplumun dışında (tepelere) bir yerde durmasını ve oradan toplumu incelemesini gerektirir. Objektivizm içe bakışın (introspection) olanaklılığını ve bilgi kaynağı olabileceğini reddeder.

Bilimsiciliğin bir diğer özelliği, metodolojik kolektivizmdir. Bilimsel metod bakımından kolektivizm çok farklı olan şeyleri bir arada gruplandırma ve onları sanki üniter bütünlüklermiş gibi ele almaktır. Bu, toplumun veya ekonomin bir bakıma üniter bir bütün ve bu kelimelerin taalluk ettiği bir "nesne" olarak varsayıldığı popüler söylemde çokça yaygındır. Bu varsayım akabinde grupların sanki bir tek zihinle teçhiz edilmiş gibi tek düze hareket ettiğini varsayar (Butler, 2001: 192). Hayek'in deyimiyile bu "antropomorfizm" in bizi götüreceği gayri meşru sonucu ise kişileştirdiklerimizin kompleks ilişkilerini hepten görmemizi engelleyecektir.

Bilimsici yaklaşımın diğer özelliği tarihsiciliktir<sup>3</sup>. Tarihsicilik, daha çok Marks tarafından popülerize edilmiş, yanlış prensiplere dayanan bir doktrindir. Bu prensiplerden birincisi, farklı toplumlara veya tarihsel dönemler uygulanabilecek sosyal davranışın genel kuralları olmadığı prensibidir. İkincisi yegane genel yasanın, feodalizmin merkantalizme ve ardından sanayi kapitalizme, ila ahiri şeklinde, bir tarihi aşamanın diğerine nasıl dönüştüğünü gösteren bir tarih yasası olduğu prensibidir.

Bilgi teorisi ile paralel sosyal teorisi olan Hayek'in epistemolojisi bahsini kapatmadan önce tekrar hatırlatılmalıdır ki, Hayek bilgi teorisinde "bilginin sınırlılığı" üzerinde ısrarlı vurgusu "kurucu rasyonalizm" üzerindeki ağır eleştirileri boşuna değildir, aksine onun sosyal teorisine doğrudan alakalıdır.

## **HAYEK'TE KENDİLİĞİNDEN DOĞAN SOSYAL DÜZEN**

### **Hayek'in Bireycilik Anlayışı**

Kendiliğinden düzen kavramını ele almadan önce Hayek'in bireyci analizini tartışmak gerekmektedir. Hayek bireycilik kavramını, gerçek ve sahte bireycilik olarak ikiye ayırmaktadır. Hayek'e göre Gerçek bireyciliğin kökenleri Locke, Mandeville, Hume, Ferguson, Adam Smith, Edmund Burke ve Tocqueville gibi isimlere dayanmaktadır. Sahte bireycilik ise daha çok Fransız ve diğer kıta düşünürlerince geliştirilmiştir ve başlıca temsilcileri olarak Ansiklopedistler, Rousseau ve fizyokratlar olarak belirtilebilir. Gerçek bireycilikte birey, iddia edildiği gibi izole ve

<sup>3</sup> Kavram hakkında daha fazla bilgiye Karl Popper'in "*Tarihselciliğin Sefaleti*" isimli çalışmasından bakılabilir.



soyutlanmış bir varlık değildir, aksine bu yaklaşım bir toplum teorisi ve insanın sosyal hayatını belirleyen güçleri anlamaya çalışmaktadır. Fakat sosyal fenomenin anlaşılması, bireyin diğer insanlara yönelmiş eylemlerinin ve bunların beklenen davranışlarınınca yönlendirilen eylemlerinin anlaşılmasıyla mümkündür. Bu haliyle toplumu bireylerden bağımsız bir bütün olarak anlamaya çalışan kolektivist toplum teorilerinden farklıdır. Bireyci analizin bir sonraki adımı rasyonalist sahte bireyciliğe karşı gelişir. Birbirleriyle etkileşim içerisindeki birey eylemleri izlendiğinde, insan başarılarının dahil olduğu kurumların herhangi bir tasarımcı ya da yönlendirici akıl olmadan işlev gördüğü ortaya çıkmaktadır. Sahte bireycilik ile gerçek bireycilik arasındaki gerçek fark, birincisinin insan aklının kontrolüne konu olan tasarımlanmış düzenlerin varlığına inanması, ikincisinin ise insanın serbest bırakıldığında bireyler arası etkileşimlerin aklın tasarımıyla yapılabileceğinden çok daha iyi bir düzene doğru gidiyor oluşuna inanıyor olmasıdır. Bireyin özgür bırakıldığı ve insan bilgisinin sınırlarının kabul edildiği şartlarda toplum kendiliğinden bir düzene doğru yol alır ve bunu herhangi bir dışsal otoritenin yönlendiriciliği olmasızın gerçekleştirecektir. Bireylerin etkileşiminden kurumlara ve oradan kendiliğinden düzene bu geçiş, evrimci bir karakter taşımaktadır (Yılmaz, 2002: 145-146).

### Hayek'te Sosyal Düzen

Kendiliğinden doğan düzen fikri Hayek'in sosyal teorisinin özüdür. Bununla beraber, bir sosyal düzenin nasıl olup ta kendiliğinden doğduğunu kavramak çağdaş insan için pek kolay gözükmemektedir. Hayek düşünce tarihinde insan toplumlarındaki sosyal düzeni açıklamak için başlıca iki yola başvurulduğunu belirtmektedir. Birincisi sosyal düzeni insanın içgüdülerinin ürünü olarak görmek ve açıklamaktır. Bu açıklama tarzı, küçük, herkesin birbirini tanıdığı, yüz-yüze toplumlar, bir başka deyişle kabile toplumları için geçerli olabilir. İkinci yol, sosyal düzenin bütünüyle ve her şeyiyle insan aklı tarafından yaratıldığını kabul etmektir. Buna göre sosyal hayatımızda yeri olan her türlü bilgi ve kurum bilinçli akıl tarafından belirli amaçlara yönelik yaratılmakta ve biçimlendirilmektedir. Oysa Hayek'e göre sosyal düzen vakasının izah etmek için üçüncü bir yol daha vardır. Bunun farkına ilk defa varanlar David Hume ve Bernard Mandeville'dir. Daha sonra Adam Ferguson ve Adam Smith aynı yolun en iyi tasvirini sağlamışlardır. Bu yaklaşıma göre sosyal kurumların ve fenomenlerin varlığı ne birinci ne de ikinci yolla izah edilebilmektedir. Bunlar Ferguson'un da dediği gibi "insanın bilinçli tasarımının değil, insan eyleminin sonucudurlar". Yani insanların eylemleriyle doğmuş ve varlık alanına girmişler ve fakat insanlar tarafından bilinçli ve amaçlı bir biçimde yaratılmamışlardır (Yayla 1992: 52).

Hayek' in bilgi teorisin ilgili bahsimizde de belirttiğimiz gibi, Hayek'in kurucu rasyonalizmi ağır eleştirisi boşuna değildir. Kendiliğinden doğan düzen fikri bir bakıma kurucu rasyonalizmin de reddi anlamına gelmektedir. Hayek'in düzen anlayışında kendiliğinden doğan düzen ile kurucu rasyonalizmin savunageldiği düzen iki kutbu oluşturmaktadır.

Hayek'te iki düzen kavramını verebilmek için elverişli terimler üzerinde durmuştur. Hayek kurucu rasyonalistlerin düzen anlayışı olarak zikrettiğimiz düzeni yapma düzen veya özellikle güdümlü bir sosyal düzenle meşgul olmak mecburiyetinde olduğumuz yerde organizasyon olarak tanımlanabileceğini belirtir. Diğer taraftan, bir kendi kendini üreten veya içsel (endogenous) düzen olarak zikrettiğimiz düzenin doğru olarak bir kendiliğinden düzen olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir (Hayek, 1994: 57). Kendiliğinden doğan düzenin tarihsel kökenlerini araştıran Hayek eski Yunanca'da kullanılan "kosmos" sözcüğünü ve kendiliğinden düzen kavramını eserlerinde kullanmıştır. Bunun yanı sıra eserlerinde kendiliğinden düzen kavramıyla aynı anlamda kullandığı kavramlar ise şunlardır: Genişlemiş düzen, liberal sosyal düzen, Smith'in adlandırması olan "büyük toplum" ya da Poper'in adlandırmasıyla: "Açık toplum". Bununla beraber kendiliğinden doğan düzen karşısındaki düzenler ise taxis, örgütlenmeye dayanan sistem, hiyerarşik toplum gibi kavramlar kullanılmaktadır.

Hayek (1994: 59) kendiliğinden düzenin ayırıcı özelliklerini taxisle karşılaştırarak şu şekilde belirtmektedir: Bu gibi düzenler (Taxis) nispeten basittir veya en azından zorunlu olarak yapıcının kontrol edebileceği kadar ılımlı karmaşıklık dereceleriyle iktifa etmek durumundadırlar; onlar çoğunlukla şimdi bahsettiğimiz varlıkların murakabe suretiyle sezgisel olarak algılanması anlamında somutturlar ve son olarak önceden tasarlanarak imal edilmiş olmak sebebiyle, onlar daima yapıcının bir amacına hizmet ederler. Bu özelliklerin hiç biri kozmosa veya kendiliğinden olan düzene ait olmak zorunda değildir. Kendiliğinden doğan düzenin karmaşıklık derecesi bir insan aklının hakim olabileceği karmaşıklıkla sınırlı değildir.



Yine Hayek'e göre (1994: 59), herhangi bir beynin tahkik veya manipüle edebileceğinden çok daha karmaşık düzenler kendiliğinden doğan düzenlerin oluşumunu teşvik eden güçler vasıtasıyla hasıl edilebilirler. Medeniyetin eşsiz özelliği hiçbir akıl (veya akıl grubu) tarafından kontrol edilememesi ve yönlendirilememesidir. Grup bir defa basit gelişme seviyesinin ötesine geçti mi, daha fazla ilerleme sosyal kuralların ve düzenin köklü şekilde gözden geçirilmesini gerektirir. Sosyal ve ekonomik faaliyetlerin kompleksliği herhangi bir bireyin grup üyelerini koordine etmek için gerekli enformasyonun tümüne hükmetmesini imkansızlaştıracaktır. Grup üyeleri artık tercihler ve değerlere hemfikir olmaktan da uzaklaşacaklardır, üyelerin eylemleri ve çıkarları farklılaşacaktır (Ebeling, 1999:103). İşte bu noktada kendiliğinden doğan düzeni üreten ve insanların toplumların bu günkü hacimleriyle varolmasını mümkün kılan tedrici olarak gelişen, özellikle bireysel mülkiyet, dürüstlük, sözleşme, değişim mübadele ticaret, rekabet kazanma ve özel hayatla ilgili insan davranışı kurallarıdır. Hayek bu kurallarda kabile hayatından uygarlığa uzanan yolu bulmaktadır (Yayla 2000a: 116).

Yukarıda bahsettiğimiz ve Hayek'in uygarlığa uzana yol olarak gördüğü, kendiliğinden doğan düzenin üretilmesini sağlayan davranış kurallarının tetkikine geçmeden önce kendiliğinden doğan düzenin diğer ayırt edici özelliğine de değinmek gerekmektedir. Bu ayırt edici özellik, kendiliğinden olan düzenin amaç kavramıyla ilişkisidir. Kendisinin dışındaki bir birim tarafından yaratılmaması yüzünden, onun varlığının böyle bir düzen çerçevesinde hareket eden bireylere çok faydalı olabilmesine rağmen, bu gibi bir düzenin hiçbir amacı yoktur (Hayek, 1994: 60). Ayrıca kendiliğinden doğan sosyal düzenin hayata geçirmek için somut amaçlar üzerinde anlaşılmasına da gerek yoktur. Çünkü herhangi bir amaçtan bağımsız olarak, o, son derece çeşitli hatta çatışan amaçlar için kullanılabilir ve bunların takip edilmesine yardım edecektir (Hayek, 1999: 173).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kendiliğinden doğan düzenler onların belirli davranış kurallarına uyan unsurlardan hasıl olurlar. Bu kuralların mahiyeti açıklamaya muhtaçtır. Çünkü "kural" kelimesi zihinlerimizde bazı yanlış çağrışımlara neden olabilmekte ve kendiliğinden doğan düzeni belirleyen kuralları taxis düzenlemekte gerekli olan başka tür kurallardan önemli bir ölçüde farklılık arz etmektedir.

Kendiliğinden doğal düzen hasıl olduğu kurallar olarak bahsettiğimiz kavram, bu gibi kuralların kelimelere dökülmüş biçimde var olduğunu ima etmez, fakat sadece bireylerin davranışlarının gerçekte izlediği kuralları keşfetmenin mümkün olduğunu ima eder. Kuralların bu anlamda var olduğu ve ona itaat edenlerce kesin olarak bilinir olmaksızın işlediği hususu insanların eylemlerini yöneten ve o münasebetle bir kendiliğinden doğan düzeni belirleyen kuralların pek çoğu için geçerlidir. İnsan, kesinlikle eylemlerine yol gösteren kuralların hepsini, onları kelimelerle ifade etmeye muktedir olma anlamında bilmez. İnsanoğlu, itaat ettiği kanunlar olmaksızın hiçbir zaman varolmamış olmasına rağmen, hiç şüphesiz, onları ifade etmeye muktedir olmuş olması anlamında kanunları bilmeksizin binlerce yıldır var olmuştur (Hayek, 1994: 69). Bu noktada şu soru akla gelebilmektedir: İnsan davranışını yönlendiren kurallar düzenin oluşumunu büsbütün olanaksız kılmadan nasıl oluyor da bir düzenlilik ortaya çıkıyor?

Hayek (1994: 67) bunu şu şekilde açıklamaktadır: Bir toplum, yalnızca, eğer bir seleksiyon süreciyle, bireyleri sosyal hayatı olanaklı kılan bir tarzda davranmaya sürükleyen kurallar gelişmişse var olabilir. Yani kendiliğinden doğan düzen kuralları bir evrim süreci içerisinde seleksiyon mekanizmasından geçerek ortaya çıkmışlardır. Sosyal hayatı teşvik eden ve düzenlilik sağlayan kurallar yaşayabilmişlerdir.

Davranış kurallarının bir diğer özelliği ise, bir düzenin oluşumu kesin olarak bireylerin, yapılmış olmayan fakat kendiliğinden oluşmuş kuralları izlemesi sayesinde oluşturulmuş olmasına rağmen insanların tedricen bu kuralları iyileştirmeyi öğrenmiş olmalarıdır (Hayek, 1994: 68). Yani bazı hallerde kendiliğinden doğan düzen kuralları kendiliğinden kurallar olmayabilirler.

Hayek'e göre (1994: 69-70), yapılmış kurallara dayanan bir düzenin belirli tezahürlerinin daima bu kuralların tasarlayıcısının bilmediği ve bilemeyeceği bir çok şartlara dayanır. Hayek'in bu görüşü zihnimizde çağrışımlar yapmaktadır. Demek ki bu nedenlerden dolayı hiç bir zaman, tam anlamıyla örgütlenmeye dayanan, kendiliğindenlik unsurunu dışarıda bırakan bir düzen kurmak mümkün olmayacaktır. Bu tür bir düzeni yaratmak isteyen kişi ya da kişiler istese de istemese de, her düzenin bir kendiliğindenlik yanı bulunacaktır. Başka bir deyişle planlamacı her şeyi yok sayarak toplumu yeniden yaratmaya muktedir olamayacak, beşeri hayatın kendiliğindenliğini bütünüyle ortadan kaldıramayacaktır (Yayla, 2000a: 123-124).



Hayek'in bu görüşünden çıkartabileceğimiz diğer bir sonuç ise, bir kendiliğinden doğan düzenin, aynı zamanda, bireylerle beraber bazı organizasyon düzenlerini veya alt düzenleri bünyesinde barındırabileceğidir. Eğer her iki düzen beraber iç içe var olabiliyorsa her iki düzenin kurallarını belirterek, her iki farklı düzen arasındaki kural farklılıklarını belirtmeliyiz.

Her organizasyon, bir dereceye kadar, sadece özgül komutlara değil aynı zamanda kurallara da dayanmaktadır. Bunun sebebi, bir kendiliğinden doğan düzenin münhasıran kurallara dayanmasını gerekli kılan sebebin aynısıdır. Yani bireylerin eylemlerine özgül emirlerden ziyade kurallarla rehberlik etmek suretiyle, hiç kimsenin bir bütün olarak sahip olmadığı bilgiyi kullanmanın mümkün olmasıdır. Mensupları yalnızca organizatörün aletleri olmayan her organizasyon, talimatlarla her bir üye tarafından icra edilecek fonksiyonu ulaşılabilecek hedefleri, istihdam edilecek yöntemlerin genel taraflarını belirleyecek ve ayrıntıları bireyler tarafından kendilerine mahsus bilgi ve becerileri temelinde karar bağlamak üzere bırakacaktır. Organizasyon burada, karmaşık beşeri faaliyetlere düzen getirmeye yönelik her teşebbüsün karşılaştığı problemle yüz yüze gelir: Organizatör, iş birliği yapacak bireylerden kendisinin malik olmadığı bilgiyi kullanmalarını istemelidir. En basit organizasyon türü haricinde hiçbir organizasyonda bütün faaliyetlerin tüm ayrıntılarına tek bir akıl tarafından hakim olunması mümkün değildir. Eğer bu gerçekleşse idi yani tek bir akıl kompleks bir toplumu yönetebilseydi, diğer akıllara gerek kalmayacaktı. Böylelikle bir toplum müthiş ilkel bir toplum olacak hem bu akıl kısa sürede ilkel bir akla dönüşecekti (Hayek, 1994: 73-74).

Organizasyonun bu özellikleri dikkate alındığında, organizasyon içindeki eylemleri yöneten kuralların belirli görevlerin ifasıyla ilgili kurallar olması gerektiği anlaşılacaktır. Bu kurallar her birey için örgüt yapısında emirle belirlenecek muayyen bir yer önermekte ve her bireyin uyacağı kurallar görevlendirildiği- atandığı göreve ona emir veren otorite tarafından gösterilen -işaret edilen belirli amaçlara dayanmaktadır. Bundan dolayı, organizasyon kuralları emirlere bıraktıkları boşlukları doldurarak yardımcı olmak durumundadır, yani emirlere göre ikincil konumdadır. Bu kurallar kişilerin organizasyon içerisinde yerleştirdikleri yere göre farklı farklı olacaktır ve amirler tarafından belirlenmiş amaçların ışığında yorumlanacaktır. Belirli fonksiyonların ve takip edilecek amaçların muayyen buyruklarla belirlenmesi halinde soyut kurallar her bireye ne yapması gerektiğini söylemekte yetersiz kalacaktır (Hayek, 1994: 75).

Bununla birlikte, tam tersine, kendiliğinden doğan düzen kuralları amaçtan bağımsız ve mecburen bütün üyeler için değilse bile en azından, bütün isim isim tavsif edilmemiş üye sınıfları için aynı olmalıydılar. Bilinmeyen ve tespit edilemez sayıdaki kişilere ve durumlara uygulanabilme vasfına sahip olmalıydılar. Bu kurallar bireyler tarafından onların kendilerine mahsus bilgilerin ve amaçların ışığında uygulanacak kurallar olmak mecburiyetinde kalacaklardır ve (onların) tatbik edilişleri bireyin bilmesi bile gerekmeden herhangi bir ortak amaçtan bağımsız olacaktır (Hayek, 1994: 75).

Bu sayededir ki eksik ve dağınık bilgimizden en iyi bir biçimde yararlanır ve başkalarının isteğine boyun eğmek zorunda kalacağımız durumları en aşgari seviyesine indirmiş oluruz. Planlı eylemin sonucu değil de, insan eyleminin bir yan ürünü olan kendiliğinden doğan düzenin sağladığı işte bu mekanizmadır (Crespigny, 1981: 62).

Modern toplum bu günkü muazzam ve herhangi bir tasarlanmış organizasyonla ulaşılabileceğinden çok daha yüksek karmaşık gelişkinlik derecesiyle büyüyen bir kendiliğinden doğan düzen ile ulaşmıştır. Bundan dolayı, modern toplumun çok karmaşık olduğu gerekçesiyle planlanması gerektiği düşüncesi paradoksaldir. Bu şartların tam manasıyla yanlış anlaşılmasının sonucudur (Hayek, 1994: 76).

Kendiliğinden doğan düzenlerin kendi kendini üreten sistemlerin, kendi kendini düzenleyen yapıların hakkında çok konuşulan ama çok az şey bilineni piyasa ekonomisidir. Bu nedenle kendiliğinden doğan düzen bahsini bitirmeden önce Hayek'in piyasa ekonomisi anlayışından bahsetmek gereklidir ve ileride bu konu bahsedeceğimiz "sosyal adalet" anlayışını anlaşılmasına da ışık tutacaktır.

#### **Hayek'in Piyasa Ekonomisi Anlayışı**

Hayek'e göre ulusal ya da dünya ekonomisi denilen şey ile bir firma, ev ya da çiftlik arasındaki fark, kendiliğinden bir mekanizma ile bir örgüt arasındaki ayrımı bize gösterebilir. Küçük bir amaçla yönetilen örgüt, bir ekonomidir. Böyle bir adlandırılmanın verilmiş olmasının nedeni, verilmiş bir kaynak yığının belirli bir amaca yönelik tekçi bir hiyerarşiye hizmet etmek üzere tasarlanarak düzenlenmiş olmasıdır. Öte yandan, bireysel amaçlara hizmet eden





örgütler, piyasanın kendiliğinden düzeninden o denli temelde değişiktir ki, Hayek “ekonomi” sözcüğünün her ikisi için de kullanılmasının oldukça talihsiz olduğunu söyler (Crespigny, 1981: 63). Hayek bunun yerine piyasa düzenini anlatmak için “catallaxy”<sup>4</sup> sözcüğünün kullanılmasını önerir. Bu terimi, pek çok münferit ekonominin bir piyasa içinde karşılıklı olarak ayarlanısıyla gerçekleşen düzeni ifade etmek üzere kullanır. Böylece bir Catalxy, mülkiyet, haksız fiil ve sözleşme hukukunun kuralları içinde hareket eden insanlar aracılığıyla piyasa tarafından yaratılan özel bir kendiliğinden düzen türüdür (Hayek 1995: 150).

Catallaxy ile ilgili esas nokta şudur: Bir kendiliğinden doğan düzen olarak onun düzenliliği bir tek amaçlar hiyerarşisine dayanmaz ve bundan dolayı bir bütün olarak daha önemlinin daha az önemli olandan önce gelmesini garanti edemeyecektir. Bu onun muarızları tarafından kınanmasının ana nedenidir ve sosyalist taleplerin çoğunun, daha çok önemlinin asla daha az önemliye feda edilemeyeceğini teminat altına almak için, catalaxy'nin bir ekonomiye (yani bir kendiliğinden doğan düzenin bir amaç –yönelimli bir örgüte) dönüştürülmesi gerektiğinden daha başka bir anlama gelmediği söylenebilir (Hayek, 1999: 175).

Hiçbir bilinçli irade altında değil de, soyut davranış kurallarına uyulması sonucu kendiliğinden oluşan düzenle belirli amaçlara yönelik organizasyonların birbirine karıştırılması soyut piyasa düzenini somut bir organizasyon olarak görme yanlışlığı doğurmuştur. Bu yanlışlığı ise iktisadi politikanın amacını toplam toplumsal geliri en üst düzeye çıkarmak şeklinde çarpıtmıştır. Oysa piyasa düzeninde tek bir tercihler veya amaçlar sıralamasından söz edilemez. “Refah iktisadi” gibi üretilen malların değişik bireylere sağladığı faydayı ortak bir ölçüte vurarak toplayabilmenin mümkün olduğu varsayımına dayanan iktisadi görüşler bilimsel dayanaktan yoksundur. Piyasa düzeni üretimini herhangi bir insan gurubunun daha önemli gördüğü mal ve hizmetlerin daha önemsiz görülenlerden önce gelmesini sağlayamaz (Yumer, 1993: 167).

Hayek devletin iktisadi hayattaki rolü konusunda ise devletin görev ve fonksiyonlarının sınırlandırılması ve serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması gerektiği kanaatindedir. Hayek, aşırı devlet müdahalesini şiddetle eleştirirken, devletin görev ve fonksiyonlarının iç ve dış güvenliğinin korunması, adaletin temini gibi alanlara inhisar ettirilmiş olduğu “gece bekçisi devleti” ya da “minimal devlet” anlayışlarını da kabul etmez. Bu bakımdan Hayek “bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler” şeklinde ifadesini bulan Laissez Faire liberalizmine de karşıdır. Hayek’in savunduğu devlet anlayışı “sınırlı devlet” anlayışıdır. Hayek, aşırı müdahaleci sosyal devlet ya da refah devleti anlayışını eleştirerek, kendiliğinden bir düzen içinde işleyen piyasa ekonomisinin aşırı devlet müdahaleleri ve kontrolleriyle işleyemez hale geleceğini savunur (Aktan, 1993: 39). Çünkü Hayek’in piyasa anlayışında şu temel ilkeler yatmaktadır: İlk olarak piyasanın kendisi için bir düzeltici uyarlayıcı mekanizmalardır. Piyasa, insanları eylemlerinin diğer insanların veya bizzat kendilerinin amaç ve niyetleriyle uyuşmadığı durumlarda uyararak bireysel eylemleri çevreye uyduran veya bireysel eylemler arasında koordinasyonu sağlayan bir düzeltici mekanizmadır. İkinci olarak piyasa, bu etkilerini kendi iç süreçleri ile sağlayan dış müdahalelere uğradığı vakit bu özelliklerini kaybedecek “dinamik” bir sosyal süreçtir ( Yayla, 2000a: 140).

Peki devletin piyasaya müdahale etmesini olumlu karşılamayan Hayek sınırlı devlet anlayışıyla ne kastetmektedir. Hayek’ e göre devlet, özel alana müdahale etmediği sürece, hükümet bir piyasa düzeninin kendiliğinden süreçlerine yardımcı olabilir. Bunu etkin bir para sistemi oluşturarak, yararlı bilgi sağlayarak, eğitimi destekleyerek, hileyi önleyerek, sözleşmeleri uygulayarak, mülkiyeti koruyarak yapar (Crespigny, 1981: 69).

Ayrıca Hayek ekonomide plancılığa da karşı çıkar. Fakat onun karşı çıktığı plancılık, sadece rekabeti kaldırmaya matuf olan, rekabet sisteminin yerine geçmek isteyen plancılıktır (Hayek, 1999b: 56). Bu tip plancılığı kolektivist totaliter sistemlere doğru giden yolun başlangıcı olarak nitelendirmiştir. Bu tartışma çerçevesinde Keynes; Hayek’in özgürlük konusundaki değer yargılarına, kolektivizmin tehlikeleri hakkında kuşkularına katıldığını belirtmekle beraber, aralarındaki farklılığın, liberal değerleri koruyabilmek ve sürdürebilmek için gerekli iktisadi araçlar konusunda doğduğunu ileri sürüyordu. Keynes, hastalığın daha öldürücü bir şekline karşı ılımlı dozda bir kolektivizmi gerekli bir aşı olarak görüyordu (Yay, 1993: 66).

<sup>4</sup>Hayek catallaxy kavramını ekonomi bilimi yerine kullanılması önerilen“catallactics” terimine benzeterek kullanmaktadır. Burada kavram sadece “trampa yapmak” ve “mübadele etmek” anlamına gelmeyen fakat aynı zamanda “topluma girmeye müsaade etmek” ve “düşmanlıktan arkadaşlığa dönmek” demek olan Antik Yunanca “katallattein” kelimesinden kaynaklanmaktadır (Hayek, 1999: 175).



### HAYEK'İN ADALET TEORİSİ

Pozitivist ve empirist epistemolojilerin yükselişi ile beraber duraklayan “teorilere” yakın geçmişte muazzam bir üslupla geri dönüş olmuştur ki bu üslup önceki yüzyılların normatif-sistem kurucuları tarafından başvurulan üsluptur (Skinner, 1997: 24). Yeniden canlanan teoriler içerisinde sözleşme görüşü yeniden canlanmış fakat bu sefer teoriler eskilerden bir yönde farklılık arz etmektedirler. Örneğin John Rawls, sözleşme varsayımına siyasal itaat yükümlülüğünü yerine getirmek için değil de “adalet” sorununun çözümünde yararlanılabilecek bir kurgu olarak başvurmuştur. Fakat bu demek değildir ki, söz konusu teoriler siyaset felsefesinin ana temasıyla tamamen ilgisizdirler. Aksine, örneğin Rawls’ın refah devletini ahlaki olarak temellendirmeye çalışan ve bir ölçüde dağıtıcı adalet anlayışına dayanan “adalet teorisi” başka bir yönüyle Locke’cu liberal geleneğin içinde yer alır. Nitekim Rawls birey özgürlüklerinin “dağıtıcı” ilkeye önceliğinde ısrarlıdır (Erdoğan, 1992: 77).

Öte yandan yeni siyasal felsefenin başta gelen teması durumunda olan adalet kavramı hakkındaki tartışmaların bu disiplini ilgilendiren başka bir takım sonuçları vardır. Bunların başında “adalet”e ilişkin anlayışın devletin büyüklüğü ve gücü ile ilgisi olması gelmektedir. Toplumda adaletin sağlanması gerektiğini, devletin dağıtıcı rol üstlenmesine bağlayan teoriler, ister istemez devletin etki alanını bireyin aleyhine olarak genişletmesine yol açar, bu ise devletin temel görev ve meşruluğunun dayanağını birey hakkının korunmasında gören liberal öğretiyi önemli ölçüde zorlamaktadır. Daha açıkçası “sosyal devlet”in veya “refah devleti”nin yeniden dağıtımcılığına ilişkin sosyal demokrat görüşler ile sosyal iktisadi eşitliği esas alan sosyalist öğretilerin siyasal pratiği bireysel özgürlüklerin tahribine yol açmaktadır. Yeni-liberal ve liberteryen yazarlar yarım yüzyıldır bu tehlikeye işaret edegelmişlerdir. Nitekim Avusturya kökenli Amerikalı düşünür F.A von-Hayek’in uzun geçmişi olan entelektüel çabası özellikle bu nokta üzerinde yoğunlaşmıştır (Erdoğan, 1992: 77-78).

82

F.A. Hayek genel sosyal ve siyasal teori bakımından sözleşmeci olmayan liberal geleneğin içerisinde yer almaktadır. Bunun için Hayek, rasyonalist olmayan ve kendiliğinden gelişen sosyal düzen fikrine bağlı olan bir liberaldir. Onun adaletle ilişkin görüşlerini de bu bağlam içinde düşünmek gerekir (Erdoğan, 1999: 352). Bununla beraber Hayek’in adalet teorisi prosedürel adalet teorisi içerisinde yer almaktadır. Hayek’e göre, liberalizmin, Hume-Kant çizgisinden miras aldığı adalet anlayışının dört temel özelliği vardır:

- Adalet anlamlı bir şekilde ancak bireysel insanların eylemlerine atfedilebilir; o eylemin birisi tarafından bilinçli olarak meydana getirilip getirilmediği veya getirilip getirilemeyeceği sorununa bakmaksızın, herhangi bir ilişkiler durumuna değil.
- Adalet kuralları, esas itibarıyla, yasak koyuculuk mahiyetine sahiptir; bir başka deyişle adaletsizlik gerçekten birinci mefhumdur ve adil davranış kurallarının amacı, gayri adil eylemi önlemektir.
- Önlenmesi gereken adaletsizlik bir bireyin, bu adalet kuralları tarafından belirlenecek ve korunacak olan özel sahasına tecavüz edilmesidir.
- Adil davranışın bu kuralları negatif karakterlidir ve evrensel uygulanabilirlik kabiliyetleri vardır (Yayla, 1999: 334).

Klasik liberalimin kural adaleti anlayışına bağlı olan Hayek’e göre “bireysel eylemlere uygulanabilecek bir terim olan adalet somut sonuçlara değil eylemlere rehberlik eden kurallarla bağlantılıdır. Bir eylemin adil mi yoksa gayri adil mi olduğu, o eylemin eylemde yer alan taraflara sağladığı somut sonuçlara değil, eylemin belirli kurallara uyarak yapıp yapılmadığına bakılarak belirlenebilir. Hayek’in bu kurallara verdiği ad adil davranış kurallarıdır. Adil davranış kuralları soyut ve geneldir, muayyen kişilere karşı başından olumlu ya da olumsuz tavrı yoktur. Adil davranış kuralları, başlıca, Hume’dan bu güne uzanan çizgisiyle, bireysel mülkiyete saygı, mülkiyetin rıza ile transferi, sözleşmelerin uyulması, hile ve zora başvurulmaması gibi negatif kurallardır. Bu kurallara riayet eden eylemler, kim için nasıl bir sonuç vermiş olurlarsa olsunlar, adildirler (Yayla, 1992: 53).

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için basit bir örnek vermek gerekirse, bir koyun ile deveyi ticari bir işlemle değişen iki bireyin bu eylemin taraflardan birine haksızlık teşkil ettiği, bu işlemi gönüllü olarak kendi iradeleriyle yaptıkları sürece ileri sürülemez. Kuşkusuz burada problemin başka yönleri, özellikle “değer teorisi” sorunu ortaya çıkmaktadır. Ne emeğe ne başka bir ölçüye dayanan bir “objektif değer teorisi” anlayışı klasik liberalizmin negatif adalet sistemi içerisinde yerleştirebiliriz. Pazar adaleti subjektif değer “teorisi”nin yürürlükte olduğu bir sistemdir. Bunun anlamı şeylerin objektif bir değerinin olmaması, değer insanların kendi ilgi, bilgi, ihtiyaç çerçevelerine bağlı olarak değişen bir şey olmasıdır (Yayla, 2000a: 177).



Hayek'in adalet teorisi hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilerle birlikte şunu da belirtmek gerekir ki; Hayek'in içeriksiz ve tamamen kurallara uymayı esas alan adalet anlayışına bağlı olması, onun toplum içinde sosyo-ekonomik bakımdan zayıf bir konumda olanların kaderlerine kayıtsız kalınması gerektiği fikrinde olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim ona göre de, emeklerin değerinin düşük veya tamamen değersiz olması yüzünden bazı insanların uygun bir gelir elde edememeleri durumunda, onlara bazı piyasa-dışı ödemeler yapılması gerekebilir. Ne var ki, bu tür ödemeler adaletle ilgili değildir. Bir başka ifadeyle, iktisadi mübadele ortamının şanssız ama kasit eseri olmayan mağdurları, piyasa-dışı ödemeleri birer hak olarak talep edemezler. Çünkü onların kötü durumu herhangi bir kişinin bilinçli eyleminin (kastının) bir sonucu değildir. Bu bir adalet sorunu olmaktan çok, bir hayırseverlik meselesidir (Erdoğan, 1999: 353; Barry, 2003: 89). Hayek'in adalet teorisi liberal olmayan adalet teorilerine aslında yeniden dağıtıcı adalet teorilerine ( Sosyal Adalet) yönelik eleştirileri ile daha belirgin bir hale gelmektedir.

### **Hayek ve Sosyal Adalet**

Yukarıda sosyal adalet teorilerinden kısaca bahsetmiştik. Onun Pazar adaleti gibi soyut, eşit genel adil davranış kurallarıyla değil, somutluklarla, kişilerin ve grupların eline geçenin ne olduğuyla ilgili olduğunu vurgulamıştık. Fakat günümüzde “sosyal adalet” kavramının bizzat adaletten de fazla bir çekiciliği bulunmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, onun sosyal olarak nitelenmiş olmasıdır. Çünkü yaklaşık yüz yıldır “sosyal” sıfatı genel olarak insanlar tarafından her türlü iyiliğin kaynağı olarak algılanmaktadır. Bu nedenle çağımızda “sosyal” sıfatı artık olgusal bir geçekliğin adı olmaktan çıkmış kendi başına bir, “iyi”yi temsil ederi bir “değer yargısı” haline gelmiştir. Hatta o kadar ki, en bencil ve hoyrat talepler bile bu adla takdim edildiklerinde eleştiriden masun kalmaktadırlar. Kişi veya grupların normal olarak kendi çıkarlarını artırmak üzere ileri sürmeleri halinde yadırganacak olan talep ve iddialar bir kere “toplumsal” diye nitelenince, normal olarak onlara karşı çıkması beklenenler nazarında bile birden meşruluk kazanmaktadır (Erdoğan, 1998: 156).

Hayek, üç ciltlik “Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük” adlı eserinin ikinci cildinde sosyal adalet kavramını ele almış, kavramı didik didik etmiştir. Kendi deyişle “soysal adalet diye adlandırılan şeyin anlamını keşfetmek, on yıldan fazla bir süredir esas meşguliyetlerimden biri olmuştur. Fakat Hayek bu teşebbüste başarılı olmadığını, “sosyal adalet” deyiminin özgür insanlar toplumu bakımından hiçbir anlam ifade etmediği sonucuna vardığını belirtmiştir”(Hayek'ten nakleden, Butler, 2001: 119).

Hayeke göre “sosyal adalet” talebi, bir piyasa düzeninde ortaya iki farklı problem çıkarmaktadır. Birinci problem piyasaya dayanan bir ekonomik düzen içinde “sosyal adalet” kavramının herhangi bir anlam veya içeriğe sahip olup olmadığıdır. İkincisi ise, onu zor yoluyla uygulama yetkisine sahip bir otorite tarafından, farklı birey veya grupların performans veya ihtiyaçlarının değerlendirilmesine dayanan bir ödüllendirme kalıbının (sosyal adalet ya da başka bir bahane adı altında) dayatıldığı bir durumda bir piyasa düzenin mümkün olup olmadığıdır. Hayek'in bu iki soruya verdiği yanıt kesin olarak hayırdır (Hayek, 1995: 101).

Ne var ki “sosyal adalet” kavramının geçerliliğine olan genel inanç bütün çağdaş toplumların gitgide artan biçimde ikinci türden çabalara sevk etmektedir ve bu, kendini hızlandırma eğilimini taşıyan bir süreçtir. Birey ve gruplar kendilerinin korunmalarının devlet faaliyetine daha fazla bağımlı hale geldiğini gördükçe, devletin kabul edilebilir bir dağıtıcı adalet şemasına yönelmelerinde daha fazla ısrar edecekleridir ve hükümetler peşinen kabul edilen arzuya şayan bir dağıtım kalıbını gerçekleştirmeye daha fazla çalıştıkça da farklı birey ve grupların konumlarını daha fazla kendi kontrollerine almaları gerekecektir. Siyasi faaliyeti “sosyal adalet”e olan inanç yönettiği, sürece bu süreç totaliter bir sisteme gitgide daha fazla yaklaşacaktır (Hayek, 1995: 101-102).

Sosyal adalet kavramının (herhangi bir zorunlu örgütlenmeden farklı olarak) özgür insanlardan oluşan bir toplumda kesinlikle içi boş ve anlamsız olduğu iddiası, çoğu kimseye muhtemelen inanılmaz gelecektir. Hepimiz sürekli olarak hayatın farklı insanlara nasıl adaletsiz muamele ettiğini, liyakatlilere cefa çektirirken liyakatsizlere refah verdiğini görersek huzursuz olmuyor muyuz? Ödülün feda veya fedakarlık nispetinde olduğunu kabul ettiğimiz zaman hepimize liyakat veya hak etme duygusu ve bunun karşılığını görme arzusu yok mudur? Bu şikayetler Hayek'e göre, negatif karakterli adil davranış kurallarının geçerli olduğu ve kendiliğinden olan düzenlerde yersizdir ve buna bağlı olarak sosyal adalet talepleri içi boş bir hal almaktadır. Çünkü bu sistemde, hiçbir irade hiçbir kimsenin ücretini belirleme hakkına sahip değildir ve aynı zamanda herkese kendi bilgisini ve yeteneğini kendi amaçları için kullanma izni verilmiştir. Sosyal adalete, ancak bireylere ne yapacaklarının emredildiği (ordu benzeri) güdümlü bir ekonomide veya “kumanda” ekonomisi içinde bir anlam verilebilir ve “sosyal adalete” ilişkin herhangi bir özgül anlayış ancak böyle



merkezden-yönetilen ekonomilerde gerçekleşebilir. Böyle bir ekonomi insanların bireysel davranış kurallarıyla değil fakat belirli talimatlarla yönlendirilmeyi öngörür. Aslında hiçbir bireysel davranış kuralları sistemi ve dolayısıyla bireylerin hiçbir özgür eylemi herhangi bir dağıtıcı adalet ilkesini tatmin edecek sonuçlar yaratamaz (Hayek, 1995: 102-103).

Hayek'in sosyal adalet teorilerine yönelik eleştirilerinde vurguladığı diğer bir nokta ise şudur: Dağıtımçı adalet ilkesi bir kez benimsendikten sonra, bunun uygulanmasını ulusal hudutla sınırlı tutmak doğru olmayacaktır, dünya ölçeğinde uygulamak gerekecektir. Bu hem mümkün değildir, hem de gelişmiş batı ülkelerinde dağıtımçı adaleti savunanların böyle bir şeye razı olmadıkları açıktır (Yayla, 1993: 335).

Hayek'in sosyal adalet teorilerinde demokrasilerin yozlaşmasına neden olan bir eleştirisi daha vardır ki o, yeniden dağıtımın bir ilke olarak benimsendikten sonra dağıtımın hangi kritere göre yapılacağından kaynaklanmaktadır. Hükümet, bir takım liyakat ölçüleri veya sosyal adalet temeline dayanarak gelirlerin yeniden dağıtımını (ki bu bilfiil keyfi ve takdirli olmak durumundadır) bizzat üstlenince, muhtelif birey ve gruplardan gelen birbirlerine rakip bir çok taleple yüz yüze gelecektir. Herkes gayret ve çalışmalarının diğerlerinden daha değerli olduğunu ve paylarının artırılması gerektiğini iddia edecektir. Gelirin yeniden dağıtımını işlevini hükümetlerin üstlenmesi, politikacıların, seçmenlere nerdeyse her şeyi vaat etmelerine yol açmaktadır. Bunun sonucu halk kitlelerinin hükümetten beklentileri alabildiğince yükselmektedir. Politikacılar kamu fonlarını sorumsuzca ve kendi siyasi çıkarları istikametinde kullanmaya yönelmekte, politikacılara baskı yaparak bir şeyler elde etmenin mümkün olduğunu gören gruplar taleplerini yükseltmekte baskılarını artırmaktadırlar. Bunun sonucu Hayek'in "sınırsız demokrasi" adını verdiği yozlaşmış demokrasi ortaya çıkmaktadır (Yayla, 2000a: 194).

Sosyal adalet ile ilgili olarak Hayek'in görüşlerini şu şekilde toparlayarak bahsimizi tamamlayabiliriz. Sosyal adalet, devlet zorunun sadece adil davranış kurallarına uyulmasını sağlamak için kullanılmasıyla bağdaşmaz. Siyasi otoritenin, iktidarın, alan ve tür olarak gittikçe genişletilmesini gerektirir. Sosyal adalet devletin vatandaşları arasında ayırım yapmasını istediğinden, onlara farklı kriterlere göre değişik muamelelere tabi tutmayı gerektirdiğinden kanun hakimiyeti ile de bağdaşmaz. Dolayısıyla özgür toplumla sosyal adalete birlikte sahip olamayız. Kafamızdaki sosyal adalet mefhumuna ne kadar yaklaşmaya çalışırsak özgür toplumdaki o ölçüde uzaklaşmaya çalışırız. Sonuç itibarıyla sosyal adalet adına, uğruna yapılan birçok şey, aslında anti- sosyaldir, toplumun kendiliğinden doğan sosyal güçlerini ve yapılarını tahrip etmektedir (Yayla, 2000a: 195).

84

#### **HAYEK'İN SİYASAL TEORİSİ: DEMOKRASİ ANLAYIŞI**

Hayek'in demokrasiye bakış açılarını Türkçeye kazandırılmış eserlerden "Liberal Bir Devletin Anayasası" ve üç ciltlik "Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük" adlı eserinin üçüncü cildi olan Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni'nde buluruz. Hayek'in demokrasiye bakış açısını ve onunla değerlendirmeye alacağımız yaklaşımlarını verebilmek için Hayek'in kendisinin sözleriyle başlamalıyız:

"...Hükümetin halkın çoğunluğu tarafından onaylanan ilkelere göre yönetilmesi ve barış ve özgürlüğü koruyacaksa bu şekilde idare edilmesi gerektiğine kesinlikle inanıyorsam da, samimiyetle itiraf etmeliyim ki, eğer demokrasi çoğunluğun sınırlanmamış iradesinin yönetimi anlamında kabul edilirse ben demokrat değilim ve hatta böyle bir hükümeti tehlikeli ve uzun vadede işe yaramaz addediyorum" (Hayek, 1997: 60).

Bu sözlerin ilk kısmından da anlayacağımız üzere Hayek demokratik bir yönetim modelini kabul etmektedir. Düşünürüne göre demokrasinin hakiki kıymeti, bireylere iktidarın suiistimaline karşı sağlıklı bir önlem olarak hizmet etmesidir. Bizi bir hükümetten kurtulmaya ve onun yerine daha iyi birini getirmek için çalışmaya muktedir kılar. Başka bir deyişle demokrasi, barışçı değişimi mümkün kılmak için şimdiye kadar keşfettiğimiz yegane teamüldür. Bu haliyle o uğrunda mücadele edilmeye layık yüksek bir değerdir (Hayek, 1997: 206). Buraya kadar Hayek'in demokrasiden yana olduğu ile ilgili herhangi bir şüphe yoktur. Fakat Hayek yukarıdaki sözlerinin ikinci kısmından anlaşılacağı üzere sınırlı bir demokrasi savunucusudur. Çoğunluğun sınırlanmamış iradesi anlamında demokrasiden bahsediliyor ise kendisinin demokrat olmadığını söylemektedir. Bunun sebepleri vardır ve bunlar "demokrasi" kelimesinin yozlaştırılması ve yanlış anlaşılması ile ilgilidir.

Hayek'e göre demokrasi kelimesinin çok yaygın bir kavram haline gelmesi onun endişesizce her alanda kullanılabileceği ve kullanım alanının fütursuzca genişletilmesinin doğru olduğunu göstermemektedir. Demokrasi



“iyi” bir şey olduğu için onun hayatın her alanına doğru yayılmasının da yerinde olacağı genellikle kabul edilen bir fikirdir. Bunun iki bakımdan büyük ölçüde böyle olduğu kabul edilebilir. Oy verme hakkının genişletilmesi ve demokratik süreçle hakkında karar verilen konuların artırılması. Bu sahalarda atılacak her adımın yararlı olabileceği söylenebilir. Ancak, bunlar kesinlikle demokrasinin hayatın her alanına doğru genişletilmesi gerektiğini ve böyle genişletmenin her halükarda yararlı olabileceğini göstermez. Bununla birlikte Hayek demokrasi hakkındaki yanlış anlaşılmanın bazılarına özellikle işaret etmektedir. Öncelikle şunun bilinmesi gerekmektedir. Demokrasi bir hayat tarzı değildir, farklı hayat tarzlarının bir arada bulunması, birlikte var olmasını mümkün kılan bir yöntemdir. Bir yöntem olarak ta siyasi içerikli. Siyasi yöneticilerin kimler olacağı nasıl belirleneceğiyle ilgilidir. Demokrasi hayatın her alanına teşmil edemez. Tabi ki bazı temel değerlerin yaygın bir biçimde benimsenmesi demokrasinin varlığı ve sağlıklı olması için gerektiği açıktır. Buna rağmen, demokrasi esas itibarıyla siyasi içerikli bir kavram ve uygulamadır. Diğer taraftan demokrasi hangi fikirlerin doğru hangi fikirlerin yanlış olduğunu belirlemenin bir aracı değildir. Belli bir anda seçmenlerin çoğunun muayyen bir fikri destekliyor olması o fikrin doğru diğerlerinin yanlış olduğunu göstermez. Sadece o an için çoğunluğun tercihinin hangi yönde olduğunu gösterir. Çoğunluk tercihinin mazhar olmak, bir fikrin doğruluk kanıtı olarak kullanılamaz, böyle bir tavır, gelişmeyi ve değişmeyi köstekler, dinamizmi öldürür, durgunluk ve tahakküm yaratır (Yayla, 1992: 54-55).

Hayek’in vurgulamak istediği, demokrasi teorisinin bugünkü yanlış anlaşılmasının kaynağı, Rousseau tarafından halk iradesinin genel inancın yerine konması ve bunun sonucu olan halk egemenliği görüşüdür. Bu ise uygulamada, çoğunluğun özel sorunlarla ilgili olarak verdiği her kararın herkes için bağlayıcı bir yasa olması demektir. Ne var ki, ne böyle sınırsız bir güce ihtiyaç vardır, ne de böyle bir gücün varlığı bireysel özgürlüklerle bağdaşabilir (Hayek, 1999c: 188).

Hayek demokrasiyi insanların şimdiye kadar keşfettikleri biricik barışçı hükümet değişimi metodu olması nedeniyle uğrunda savaşılmaya layık bulunmasıyla beraber onu özgürlüklerin korunmasında yetersiz bulmaktadır. Öte yandan Hayek’e göre özgürlüklerin korunması açısından demokrasi tek başına yeterli olmadığı gibi, demokrasinin temel gereklerinden biri olan kuvvetler ayrılığı da bireysel özgürlüğün muhafazası bakımından fonksiyonel olmayabilir. Hayek’e göre İngiltere’de yeşeren bireysel özgürlükler, kuvvetler ayrılığının sonucu olmaktan çok, mahkemelerin kararlarına dayanak sağlayan Common Law’un ürünüdür (Saraoğlu, 2002: 131). İşte tam bu noktada Hayek’in yasama faaliyeti ve yasa hakkındaki fikirleri önem arz etmektedir.

#### **Hayek’te Yasamın İki Türü ve Demokrasi İlişkisi**

Hayek felsefesinde düzenin iki kaynağı olan “kozmos” ve “taxis”e paralel olarak hukukun da iki kaynağı vardır. Bu kaynaklar “nomos” ve “thesis”dir. Nomos, filozofun deyimiyle özgürlük yasası olarak kendiliğinden doğan düzenin ürettiği hukuktur. Nomos’a ilişkin hukuk, bilinmeyen bir zaman başlangıcından itibaren bir evrim sürecinden geçerek günümüze kadar ulaşan kurallardır. Hayek nomos’u aynı zamanda adil davranış kuralları olarak ta nitelendirmektedir. Thesis ise yasama organı tarafından bilinçli olarak formüle edilen kurallardır. Thesis’e ilişkin kurallar, inşa edilen yapay düzene uygun kurallardır. Hayek bu kuralları organizasyon kuralları olarak ta nitelendirmektedir. Nomos denilen adil davranış kurallarının spesifik (özellik) amaçları yoktur. Thesis diye adlandırılan organizasyon kuralları ise özgül amaçlara dönük olduğu için bir emir ve komut niteliğindedir. Hayek her iki kural türünü de meşru saymakla birlikte organizasyon kurallarının “kendiliğinden doğan düzeni” bozacak biçimde hukuk düzenine sokulmasına dikkati çeker. Nomos ile thesis arasındaki ayrım büyük ölçüde, özel hukuk ile kamu hukuku arasındaki ayrıma benzer. Hayek’e göre özek hukuk bireysel işlemleri yönlendiren kurallardan oluşurken kamu hukuku kolektif plan ve amaçları gerçekleştiren memura dönük emirlerden oluşur. Bir soyut kurallar sisteminin yapısı olarak nomos mantıksal olarak bir Catallaxy’nin yani negatif soyut bir düzenin yapımından farklı değildir. O bilinçli bir tasarımın ürünü değil, kendiliğinden düzenin bir sonucudur. Nomos düşüncesinin iyi bir ampirik örneği olan İngiliz Common Law sistemi de planlanmamış bir gelişme tarafından karakterize edilir (Aktaş, 2001: 103-104).

Hayek’in gerçek kanun olarak belirttiği özgür bir toplumun kanunlarına ek olarak şunları da belirtmeliyiz. Kanunlar kanun hakimiyetine uymalıdır. Kanun hakimiyeti genel bir kuraldır, gerçekte bir kanun değil, kanunun ne olması gerektiğiyle, yahut kanunun hangi özellikleri taşıması ile ilgili bir kuraldır. Bu haliyle kanun hakimiyeti Hayek’e göre, bir meta-legal doktrin veya siyasal bir idealdir. Bu nokta önem arz etmektedir. Çünkü öyle durumlar olabilir ki genel ve soyut olan bir kanun bu açılarından gerçek kanun olma ölçülerine uymasına rağmen kanun hakimiyeti ile bağdamayabilir. Onun kanun hakimiyetine uygun olması için aynı zamanda öngörülebilir ve tarafsız olması gerekir (Yayla, 2000a: 34).



Hayek'in iki farklı kanun üzerinde durması boşuna değildir. Hayek insanların ancak gerçek anlamda kanunlara uyduklarında “özgürlük” ile toplum halinde bir arada yaşamının bir gereği olan “zor”un bağdaşabileceğini belirtir (Demirel 1997: 116) ve idarenin sürekli olarak özgürlük aleyhine büyüme göstermesinin temel nedeni Hayek'e göre isabetsiz bir şekilde her ikisi de yasa diye anılan iki farklı tür şeyin; yani hiçbir merkezi yönlendirme olmaksızın özgür bir toplumun gelişmesini ve büyümesini mümkün kılan genel hukuk kuralları ile bazı sosyal planları başarmayı amaçlayan, otoritelerin tanzimine ilişkin kuralların karıştırılması olduğunu ileri sürmektedir (Butler, 2001: 170).

Oysa asıl kanunla parlamentonun çıkardığı ve kanun adı verilen metinler arasında bazı mühim farklılıklar vardır. Kanun ile parlamentonun sıradan kararları değişik temeller üzerinde dururlar. Kanun daha çok bir fikre dayanır. Bu fikir dar bir zamana sıkışmış olmayıp yüzyıllar ötesinden süzülerek gelen yaygın bir mutabakatı yansıtır. Ardında belirgin bir irade olsa da olmasa da güçlü bir fikri mutabakata sahiptir kanunlar. Kanun, somutluktan ziyade soyutluklarla ilgilidir. Kısa vadeli kararlar ve bunların yöneldiği yararlarından çok ilkeler ve bunların uzun vadeli yararlarıyla bağlantılıdır. Kanunlar yapılmazlar. Onlar uzun zaman dilimlerinde oluşurlar. Karmaşık anonim süreçlerin engin tecrübelerin ürünüdürler. Bu karşılık parlamentonun yaptığı ve yanlış bir adlandırma ile kanun adı verilen metinler yüzyıllara yayılan fikirler yerine kısa dönemli kanaatlere ve bir iradeye dayanırlar. Kısa vadeli somut çıkarlarla ilgilenirler (Yayla, 1992: 56).

Ne var ki tarihsel süreç içerisinde bu kanun anlayışının değişimi yani parlamentonun çıkardığı her tür yasanın genel anlamda yasa olduğu anlayışının kaynağı demokratik hükümetin sınırsız hükümet olduğu biçimindeki yorumun ortaya çıkması ve buna uygun hukuk felsefesinin yani hukuku tamamen bir yasa koyucunun irade açıklamasına bağlamaya kalkışan hukuki pozitivizmin rağbet görmesidir (Hayek, 1999c: 187). Parlamento hakimiyetine dönen anlayışa en güzel örnek olarak İngiliz parlamentosudur.

86

Hukuki pozitivizmin etkisinde “yasa” kavramının, herkes için geçerli olan “adil davranışın genel kuralları” ile ilgisi kalmamıştır. Parlamentolar, demokratik çoğunluğun istediği her işlemi yapabileceği anlayışı sayesinde “yasama” yetkilerine dayanarak aslında bu nitelikte olmayan her irade açıklamasına yasal geçerlilik verebilir hale gelmişlerdir. Bu çağdaş demokrasilerde devletin yapabileceklerinin hiçbir sınırı kalmamış olduğu anlamına gelmektedir (Erdoğan, 1999b: 14). Demokrasinin yanlış yorumlanması ve beraberinde gerçek anlamda “yasa” kelimesinin anlamını yitirmesi, uygulamada, liberal anayasacılık hareketini başlatanların bireysel özgürlüğün sayesinde korunabileceğini düşündükleri kuvvetler ayrılığını ortadan kaldırmış oluyordu.

Bu gelişme sınırsız bir yönetim anlayışının da önünü açmış olacaktı. Çünkü Hayek'e göre hükümete ilişkin görevlerin yerine getirilmesi, gerçekten de herhangi bir genel kural tarafından kayıtlanamayacaktır. Zira herhangi bir anda, o andaki görevin gerektirir görüldüğü şeyi yapmaya kendisini muktedir kılan kuralları yapabilir. Gerçekten de spesifik bir mesele hakkında alabileceği bir karar, ihlal ettiği daha önce mevcut bir kuralı otomatik olarak geçersiz kılacaktır. İcrai güç ile kural yapma gücünün bir tek meclisin elindeki bu birleşimin yalnızca kuvvetler ayrılığı ilkesi ile değil fakat hukuka bağlı hükümet ve hukuk devleti ülkeleri ile de bağdaşmayacağı aşikârdır (Hayek, 1997: 40).

Modern parlamenter kurumların niteliğinin tamamen, demokratik yasamanın ihtiyaçlarından çok, yönetimin ihtiyaçlarıyla şekillenmesinin sonucu, bu gelişmenin meclisin üyelerini kamuoyunun temsilcileri yapmaktan ziyade, seçmenlerin çıkarlarının mümessilleri yapmış olmasıdır (Saraçoğlu, 2002: 133). Böyle bir sistemde hükümete çıkar gruplarının hükümetmesi kaçınılmaz olacaktır. Çünkü bu, hükümetin desteğine güvendiği kesimlerin arzularını tatmin etmek üzere gereken her türlü tedbirleri alması için sınırsız yetkileri haiz bulunduğu bir sistemin kaçınılmaz sonucudur. Ancak böyle sınırsız yetkileri haiz bir hükümet ancak, bir çoğunluğun desteğini temin etmeye yetecek kadar görevde kalabilir (Hayek, 1997: 23). Böyle bir sistem, şantaj ve rüşvetin yönlendirdiği bir hükümet hasıl etmekle kalmayacak fakat aynı zamanda çoğunluğun onaylamadığı ve uzun vadeli tesirleri toplumun çöküşüne yol açabilecek kanunları da meydana getirecektir (Hayek, 1997: 49).

### **Hayek'in Demokratik Siyasi Modeli**

Hayek önerdiği modelde, kanunları keşfeden ve diğerlerini yapan kurumların farklılaşmasını istemektedir. Hayek'in adil davranış kurları anlamındaki kanunların gerçek bir toplumsal mutabakat ile kısır çıkarlardan ve yeniden seçilebilme kaygısından uzak karar verici bir toplumsal temsilci kitlesince günlük politik meselelerden ayrı bir şekilde ele alınarak oluşmasının sağlanmasıdır. Hayek bu amaca yönelik olarak bir siyasal model ortaya atmıştır.



Hayek'in modeli gerçek yasama görevinin ( kanunları yapma) yönetme görevinden olduğu kadar, anayasa yapma görevinden de farklı olduğu ve demokratik bir sistemde kuvvetler ayrılığının amacına ulaşması için farklı görevleri bulunan ve birbirinden bağımsız olarak hareket eden ayrı organları içeren üç kademeli bir temsili sistemi öngörmektedir (Saraçoğlu, 2002: 134).

Bunlardan birincisi anayasanın yarı daimi bir çerçevesi ile ilgili olacak yalnızca bu çerçevede değişiklik yapılmasının gerekli sayıldığı zamanlarda faaliyette bulunacak; diğeri genel adil davranış kurallarının tedricen iyileştirilmesi daimi göreviyle ve üçüncüsü de hükümetin halihazırdaki yönetimiyle, yani kendisine tevdi edilen kaynakların idaresi ile ilgilenecektir (Hayek, 1997: 58). Yasama meclisi ile hükümet arasındaki yetki sorunları ise anayasa mahkemesi tarafından çözümlenecektir (Butler, 2001: 167).

Hayek'in öngördüğü kuvvetler ayrımı sisteminde hükümet iki kez sınırlandırılmaktadır. Birinci sınırlandırma adil davranış kurallarını yapan meclisten, ikinci sınırlama ise hükümet edici meclisten gelmektedir. Diğer yandan hükümet edici meclis, adil davranış kurallarına aykırı yasa çıkaramayacağı için yasama meclisi tarafından sınırlandırılmaktadır (Aktaş, 2001: 126).

Böyle bir sistemin işleyiş biçiminin en iyi vergi yasalarının yapılmasına uygulanışını düşündüğümüzde görebiliriz. Vergilendirme cebir içeren bir faaliyettir; her bir kişinin kamu hazinesine yapması gereken katkıya ilişkin veya toplanması gereken belli miktarın farklı kişilerden hangi oranlarda tahsil edilebileceğine ilişkin ilkelerin yasama meclisinin koyacağı genel bir kurala göre belirlenmesi gerekecektir. Buna karşılık, yıllık harcama ve tahsilat miktarının ne olacağına karar vermek ise hükümet eden meclisin işi olacaktır. Fakat o bunu yaparken, her ilave harcamaya kendi üyelerinin ve seçmenlerinin katlanması gerektiğinin ve bunu değiştirme gücüne sahip olmadıklarının bilincine sahip olacaktır. İlave harcamanın yükünü başkalarının omzuna yıkmaya dönük girişimlerin önü tıkalıdır. Politikacılar için harcadıkları her kuruşun önceden belirlenmiş ve değiştirilmesi imkansız olan evrensel bir ölçüğe göre paylaşılacağını bilmelerinden daha sağlıklı hiçbir kısıtlama olamaz (Hayek,1999c: 191).

Yasama (teşrii) meclisinin üyelerinin seçimi, hükümet edici meclisin üyelerinin seçiminden farklı olacaktır. Örneğin Hayek yasama meclisinin üyelerin bir defaya mahsus ve uzun dönemler için seçilmelerini çıkarlara bağlı olmamaları ve parti disipliniyle kayıtlı olmamaları için isterken, cari fikirlerin temsilcileri olmamaları için yaş gruplarına göre belirlene bir sistem önermiştir (Hayek, 1999c: 190).

Bunlardan Hayek'in varmak istediği sonuç anlaşılabilir ve aynı zamanda yeni olmayan bir durumdur. Hayek, Montesquieu'nun 18. yy'da özgürlük –iktidarın kötüye kullanılması –iktidarın iktidar ile sınırlandırılması fikirleri çerçevesinde ileri sürdüğü güçler ayrımı teorisini ile İngiliz parlamento yapısının dengeleyici iki kamaralı sistemini birleştirmiş görülmektedir. Burada meclislerden birinin yürütmeye yönelik kanunlarla uğraşması, diğersinin ise gerçek yasama görevini üstlenmesi ile yasama ve yürütme güçleri arasında katı bir ayırım sağlamayı hedeflemiştir. Geçekten de iktidarın iktidar ile durdurulduğu böyle bir düzende iktidarın kötüye kullanılması engellenebilir. Dahası yürütmeden tam bağımsız ve onun boğuştuğu sorunlarla alakasız bir yasama Hayek'in işaret ettiği üzere toplumsal gelişmenin yönünün tespitinin sağlıklı ve mutabakat temelinde gerçekleşmesinin garantisi olur (Saraçoğlu, 2002: 136).

Hayek'in önerdiği model ile sınırlı devlet, piyasa ekonomisi, hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması gibi unsurların demokratik sistem içerisinde yerinin sağlanması için tedbirler içermektedir ve bu sistemi demokrasi değil de "demarşi" olarak tanımlamak istemektedir. Çünkü "Demokrasi kelimesinin çoğunluğun sınırsız gücü ile alakalı olarak kullanıldığı fazlasıyla ihmal edilmiştir. Eğer durum böyleyse, o zaman demokrasinin asıl manasını ifade edecek yeni bir kelimeye ihtiyacımız var demektir. Eğer demokrasi ve sınırlı devlet birbirleriyle bağdaşmaz kavramlar gibi düşünülürse, bizim sınırlı demokrasi olarak adlandırılabilir yeni bir kavram bulmamız gereklidir. Biz 'demos'un yani halkın görüşlerinin egemen olmasını; fakat 'kratos'un, yani halkı yöneten çoğunluğun egemenliğinin bireylerin haklarını ve özgürlüklerini ihlal etmemesini istiyoruz. Çoğunluk, 'günübirlik kararnamelerle ve düzenlemelerle değil, fakat ilan edilip halkın bilgisine sunulmuş istikrarlı hukuk kuralları ile yönetilmeli 'archein' dir. Belki de böylesine bir siyasal düzeni 'demos' ve 'archein' kelimelerini birleştirerek 'demarşi' (demos + archein) olarak adlandırabiliriz." ( Hayek'ten aktaran, Aktan: 3).



Son olarak ta şunları söyleyebiliriz ki; aslında Hayek'in bu modellemesi liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi de gözler önüne sermektedir. Demokrasinin cevabını aradığı ve birinci derecede önemli olduğunu düşündüğü soru, egemenliğin bir bütün olarak kime ait olduğudur. Oysa liberalizm egemenliğe bakışta egemenliğin kime ait olduğu kadar, belki olandan daha çok egemenliğin mahiyeti ve kullanma biçimiyle, yani egemenliğin sınırlandırılmasıyla ilgilidir. Demokrasi egemenliğin halka ait olmasını yani halkın kendi kendini idare etmesini daha doğrusu çoğunluğun dediğinin olmasını gerekli ve yeterli görürken, liberalizm, insanların ne ölçüde ve nasıl idare edildiğiyle meşgul olur. Çoğunluğun yönetimin tanımı gereği adil, meşru ve iyi olacağını kabul etmez; ister azınlık ister çoğunluk yönetimi olsun, yönetimin sınırlı olmasını ve mutlaka kendi yaptığı kurallar yanında onu önceleyen kurallara da bağlı olmasını ister (Yayla 1999b: 63). Hayek'in önerdiği siyasal model tam olarak bu ilişkiyi sergilemektedir.

## SONUÇ

Hayek'in sosyal ve siyasal teorisine bakıldığında şu görülmektedir: Hayek'in sosyal ve siyasal teorisinin eksenini özgürlük oluşturmaktadır. Onun bilgi teorisinde bilginin sınırlılığına yaptığı vurgu ve şiddetle kurucu rasyonalizme karşı çıkışı boşuna değildir. Anti-rasyonalist metodolojisi ile tamamlanan kendiliğinden doğan düzen kavramı ile birlikte tasarlanmış düzenlere karşı gelişindeki çıkış noktası özgürlüğün korunmasıdır. Sosyal düzeni yeniden kurmak dağıtım kalıplarını değiştirmek için bireysel özgürlüğe yapılacak müdahaleler kendiliğinden doğan düzenin olumlu sonuçlarını yok edeceği için, beklenenin tersine sonuçlar üretecek ve bu durumda özgürlüklerin ihlal edilmesi ihtimali yükselecektir. Bu fikrin, “Kölelik Yolu”ndan başlayarak Hayek'in çalışmalarında işlediği ve geliştirildiği görülmektedir.

Yine belirtmemiz gereken bir nokta Hayek'in sosyal teorisinin ana merkezini işgal eden kendiliğinden doğan düzen ile Hume, Smith, Menger geleneğini izleyerek bireylerin özgür yönlendirilmeyen eylemlerinin nasıl öngörülemez ve istikrarlı yapılar üretebileceğini göstermeye çalışmıştır.

Hayek siyasal teorisinde ise, egemenliğin mahiyeti ve kullanma biçimiyle, egemenliğin sınırlandırılmasıyla, insanların ne ölçüde ve nasıl idare edildikleri ile ilgilenmiştir. Çoğunluğun yönetiminin adil, meşru ve iyi olacağı fikrini çürütürken her ne şekilde olursa olsun onu önceleyen kurallara bağlı olmasını vurgulamıştır. Bununla beraber eserlerinin hiçbir yerinde hukuk devletinin kapsamlı bir tanımını vermese de hukuk devleti değimiz şey zaten budur. Bununla amaçlamak istediği “hukuk çerçevesinde özgürlüklerin kurumlaştırılmasıdır.”

## KAYNAKÇA

- AKTAN, Ç.C. (1993). “Çağdaş Liberal Düşünce Okulları ve Hayek” İçinde Hayek'te Serbest Piyasa ve Özgür Toplum. (ss. 19-33). Anap Bilimsel Yayınlar Dizisi-3.
- AKTAN, Ç.C. (2013). “Kahrolsun Demokrasi Yaşasın Demarşı”, <http://www.canaktan.org/politika/demokrasi/demarsi.htm> (06.07. 2013).
- AKTAŞ, S. (2001). Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi. Ankara: Liberte.
- BARRY,N. (2003). Modern Siyaset Teorisi. (Çev: M. Erdoğan). Ankara: Liberte.
- BUTLER, E. (2001). Hayek: Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı. (Çev:Y. Z. Çelikkaya). Ankara: Liberte.
- CRESPIGNY, A. (1981). “F.A Hayek, İlerlenme için Özgürlük”. İçinde Çağdaş Siyaset Felsefecileri. (ss.59-75). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- DEMİREL, T. (1997). “Hayek'in Düşüncesinde Hukuk Devleti Kavramı”, Liberal Düşünce Sayı 5: 112-123.
- EBELİNG, R.M. (1999). “Hayek : Bir Yüzyıl Değerlendirmesi”, Liberal Düşünce, Sayı 15.
- ERDOĞAN, M. (1992). “Siyaset Felsefesi Hakkında”, Türkiye Günlüğü, Sayı 18.
- ERDOĞAN, M. (1999). “ Özgürlük, Adalet, Refah”. İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori ( ss.349-365). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- ERDOĞAN, M. (1998). “Adalet ve Sosyal Adalet”. İçinde Liberal Toplum Liberal Siyaset. (ss.153-162). Ankara Siyasal Kitapevi.
- ERDOĞAN, M. (1999b). Anayasal Demokrasi. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- HAYEK, F. A. (1994). Hukuk Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen. (Çev. A. Yayla). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HAYEK, F. A. (1995). Hukuk Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı. (Çev.





- M. Erdoğan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HAYEK, F.A. (1997). Hukuk Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni (Çev: M. Öz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HAYEK, F. A. (1999). “Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri” İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori ( ss.171-187). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- HAYEK, F. A. (1999b). Kölelik Yolu. (Çev: T. Feyzioğlu,Y. Aslan). Ankara: Liberte.
- HAYEK, F. A. (1999c). “Liberal Bir Devletin Anayasası”. İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.187-192). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- POPPER K. (1995). Tarihselciliğin Sefaleti. İstanbul: İnsan Yayınları.
- SARAÇOĞLU, A.M. (2002). “Hayek’in Liberal Felsefesinde Demokrasi ve Yapılandırılması”, Liberal Düşünce, Sayı 27.
- SKİNNER, Q. (1997). “Teorinin Dönüşü”.(Çev: A. Demirhan). İçinde Q. Skinner (ed.). Çağdaş Temel Kuramlar.(ss.9-33). Ankara: Vadi Yayınları.
- YAY, T. (1993). F.A.Hayek’te İktisadi Düşünce. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- YAYLA, A. (1992). “Hayek 20. Yüzyıl ve Türkiye”, Türkiye Günlüğü, Sayı 18.
- YAYLA, .A. (1999). “ Adalet Teorilerine Bir Bakış” İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.331-349). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- YAYLA, .A. (1999b). “Liberalizm ve Demokrasi: Mükemmel Olmayan Birliktelik Tahammülü Güç Ayrılık” İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori ( ss.59-66). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- YAYLA, A. (2000a). Özgürlük Yolu, Hayek’in Sosyal Teorisi. Ankara: Liberte.
- YAYLA, A. (2000b). Liberalizm. Ankara: Liberte.
- YILMAZ, F. (2002). “Hayek’te Piyasanın Epistemik Rolü” Liberal Düşünce, Sayı 27.
- YUMER, R. (1993). “Hayekçi Liberalizmin Temel İlkesi”. İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori ( ss.159-171). Ankara: Siyasal Kitapevi.

